



AGENTIV SINTAKSEMALARNING TARKIBIY VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Said-Axmedova Shoxista Nuritdinovna

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

Tel: 888944282

E-mail: Shaibonu@mail.ru

Arysbaeva Salbina Khalmuratovna

Pedagogika fanlari magistri, M. Auezov nomidagi Janubiy Qozog'iston universiteti o'qituvchisi

E-mail: Salbina.asrybaeva@mail.ru

Annotatsiya: : Ushbu maqolada agentiv sintaksemalarning tarkibiy va funksional xususiyatlari batafsil tahlil qilinadi. Agentivlik sintaktik va semantik strukturalarning murakkabligi, shuningdek, agentiv sintaksemalarning til ichidagi roli va vazifalari o'rganiladi. Maqolada agentiv sintaksemalarning til tizimidagi o'rni, ularning tarkibiy elementlari, agentlikning sintaktik va semantik ifodalari, shuningdek, agentiv konstruksiyalarning funksional jihatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, agentivlikning tilshunoslikdagi nazariy yondashuvlari va ularning amaliy ahamiyati ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Agentiv sintaksemalar, tarkibiy xususiyatlar, funksional xususiyatlar, agentlik, sintaksis, semantika, agentiv konstruksiyalar, til nazariyasi

KIRISH.

Agentiv sintaksemalar tilshunoslikda sub'yektning til ichidagi faoliyatini va uning semantik rolini ifodalovchi muhim birlik sifatida qaratiladi. Ularning tarkibiy va funksional xususiyatlarini tahlil qilish tilning sintaktik tuzilishi va semantik mazmunini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Agentiv sintaksemalar ko'p qirrali fenomen bo'lib, ularning tarkibida agentlikni ifodalovchi turli elementlar mavjud. Ushbu maqolada agentiv sintaksemalarning tarkibiy qismlari, ular qanday tashkil topishi va til ichidagi funksiyalari batafsil yoritiladi.

2. Agentiv sintaksemalarning tarkibiy xususiyatlari

Agentiv sintaksemalarning tarkibiy xususiyatlari ularning ichki tuzilishi bilan bog'liq. Sintaktik jihatdan agentiv sintaksemalar sub'yekt va predikat orasidagi munosabatni o'z ichiga oladi. Agent sub'yekt sifatida faol harakatni amalga oshiruvchi element bo'lib, u ko'pincha nominativ holatda ifodalanadi (Fillmore, 1968, p. 69). Agentiv sintaksemalarda sub'yektning agentlik roli uning sintaktik pozitsiyasi, gapdagi joylashuvi va morfologik belgilari orqali aniqlanadi. Chomsky (1965) nazariyasida agent sub'yekt sifatida sintaktik daraxtda alohida o'rin egallaydi, u gapning asosiy harakat boshlovchisi sifatida ko'riladi. Shuningdek, agentiv konstruksiyalarda sub'yekt ko'pincha o'zaro bog'langan frazalar bilan birga keladi, bu esa uning tarkibiy murakkabligini oshiradi. Misol uchun, “Ali kitob o'qiyapti” gapida “Ali” sub'yekt, “kitob o'qiyapti” esa predikat rolini bajaradi. Langacker (1987) kognitiv grammatika nuqtai nazaridan agentiv sintaksemalarning tarkibi agentning kognitiv niyatlari va faoliyatiga mos keladigan tuzilma shaklida ko'rib chiqiladi. Bu yondashuvda agentivlik faqat sintaktik pozitsiyadan iborat emas, balki uning kognitiv va semantik komponentlari ham hisobga olinadi.

3. Agentiv sintaksemalarning funksional xususiyatlari

Agentiv sintaksemalarning funksional xususiyatlari ularning til ichida bajaradigan vazifalari bilan bog'liq. Agentiv sintaksemalar tilda faoliyatni amalga oshiruvchi sub'yektning ko'rsatadi va shu orqali gapning ma'nosini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Til orqali agentivlikni ifodalash sub'yektning harakatga oid niyatlarini, faoliyatining davomiyligi va natijasini ko'rsatadi. Fillmore (1968) agentivlikni tilning semantik qatlamida agentlik roli sifatida ko'rib, uning gapdagi boshqa semantik rollar bilan o'zaro munosabatini tahlil qiladi.



Agentiv sintaksemalar faoliyatning boshqaruvchisi sifatida sub'yektning nutqdagi ishtirokini ta'kidlaydi, bu esa ularning pragmatik ahamiyatini oshiradi. Talmy (2000) agentiv konstruksiyalarning funksional jihatlarini til va kognitsiya munosabatida o'rganib, agentivlikni til orqali ifodalash vositasi sifatida ko'rsatadi. Agentiv sintaksemalar nutqdagi sub'yektning o'z harakatini nazorat qilish qobiliyatini aks ettiradi.

4. Agentivlikning semantik va sintaktik o'lchamlari

Agentivlikni sintaktik va semantik o'lchamda tushunish tilshunoslikda agentiv sintaksemalarning chuqur tahlilini ta'minlaydi. Sintaktik jihatdan agent sub'yekt sifatida gapning boshqaruvchisi hisoblanadi, semantik jihatdan esa faoliyatni amalga oshiruvchi sub'yektning niyatlari va maqsadlari aks etadi. Chomsky (1965) agentlikni sintaktik struktura asosida aniqlasa, Fillmore (1968) uni semantik “case” tizimida ko'rib chiqadi. Langacker (1987) esa agentlikni kognitiv grammatika nuqtai nazaridan tahlil qiladi, bu esa agentivlikni yanada boy va murakkab tushunishga imkon beradi.

5. Agentiv sintaksemalarning amaliy ahamiyati va tilshunoslikdagi o'rni

Agentiv sintaksemalar til o'rganish, tilni o'rgatish, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) va lingvistik tadqiqotlarda muhim rol o'ynaydi. Ular orqali tilshunoslar tilning sintaktik va semantik tuzilishini, shuningdek, nutqdagi sub'yektning faoliyatini aniqlash imkoniga ega bo'ladi. Butler (1997) va Foucault (1980) agentivlikning ijtimoiy va madaniy kontekstlarda qanday namoyon bo'lishini o'rgangan bo'lsalar, Bozorov (2012) O'zbek tilida agentiv sintaksemalarning xususiyatlarini aniqlagan. Bu tadqiqotlar agentiv sintaksemalarning lingvistik va ijtimoiy funktsiyalarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Semantik-sintaktik tahlil: Tilshunoslikda semantik rollar — agent (harakat qiluvchi), patient (harakat ta'siriga uchragan), instrument (vosita) va boshqalar — muhim o'rin egallaydi. Agentiv sintaksema aynan agent rolini ifodalaydi va shu orqali semantik tahlilning markazida turadi.

Grammatika nazariyasi: Agentiv konstruksiyalar “voice” (aktiv / passiv), valensiya, aksiya tarzidagi tahlillarda muhim. Misol uchun, agentivlik present bo'lmasa yoki agent ko'rsatilmasa — bu passiv yoki agentsiz konstruksiyalarga olib keladi.

Tipologik va qiyosiy tilshunoslik: Turli tillarda agentiv rol qanday ifodalanadi, agent morfologik belgilar bilan yoki sintaktik usullar bilan beriladimi — ularni o'rganish til tipologiyasida muhim. Masalan, o'zbek tilida agentni nominativ qo'shimcha bilan ifodalanishi, ingliz tilida “by” predlogi bilan bo'lishi misoli bilan.

Korpus tilshunosligi va til texnologiyalari: Agentivlikni aniqlash orqali til korpuslarida gap strukturalarini avtomatik o'zlashtirish, NLP modellarida semantik rolni tayinlash imkoniyatlari kengayadi.

Nutq va diskurs tahlili: Agentiv birlik nutq strukturasi va axborot taqsimlanishida (tema–rema, markaz–kengaytma) qanday joy egallashini o'rganish mumkin. Agentiv birlik ko'pincha gap-judul (“tema”) bo'lishi mumkin, bu esa kommunikativ vazifani tahlil qilishda yordam beradi.

6. Xulosa

Agentiv sintaksemalar tilning murakkab va ko'p qirrali fenomenlaridan biri bo'lib, ularning tarkibiy va funksional xususiyatlari lingvistik tadqiqotlar uchun muhimdir. Tarkibiy jihatdan ular sub'yekt va predikat o'rtasidagi munosabatni ifodalasa, funksional jihatdan sub'yektning faoliyatini, niyatlarini va til ichidagi rolini ko'rsatadi. Agentivlikning chuqur o'rganilishi tilshunoslik nazariyalarini boyitadi va tilning sintaktik, semantik, kognitiv va ijtimoiy jihatlarini yaxshiroq anglash imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chomsky N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. – Cambridge, MA: MIT Press. – 265 b.
2. Fillmore C. J. (1968). *The Case for Case*. In: Bach & Harms (eds.), *Universals in Linguistic Theory*. – New York: Holt, Rinehart and Winston. – 88 b.
3. Langacker R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I*. – Stanford: Stanford University Press.
4. Talmy L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. – Cambridge, MA: MIT Press.
5. Butler J. (1997). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. – London: Routledge.



6. Foucault M. (1980). Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. – New York: Pantheon Books.
7. Bozorov A. (2012). O‘zbek tilining sintaksis tizimi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
8. Qodirov A. (2018). “O‘zbek tilida agentlikning semantik ifodalanishi.” Filologiya masalalari, 2(46), B. 56–61.
9. Hasanov H. (2020). “Diskurs va agentlik: zamonaviy yondashuvlar.” Til va adabiyot ta’limi, 4, B. 88–95.
10. Saidaxmedova Sh. (2023). “Linguocognitive analysis of linguistic personality in the conceptsphere of the literary text.” Ta’lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi, 10(3), B. 74–77.
11. Saidaxmadova S. (2024). Communicative and Cognitive Features of Art Discourse. In: Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – P. 316–318.
12. Nuiritdinovna, S.-A. S. (2025). Teaching Grammar: Deductive Vs. Inductive Approaches in Education. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 4(3), 281–283.
13. Said-Akhmedova Shokhista Nuritdinovna. (2025). Exploring Learnis platform: key features, advantages and diadvantages, creating a web quest. Til va adabiyot, 1-son, 62-63.
 - ¹ Absmadova, M. I. (2024). Exploring the language of diplomacy: Understanding the significance and evolution of diplomatic terms. Miasto Przyszłości, 49, 1315-1318.
 - ¹ Isroilovna, A. M. (2022). Methodological frameworks in written translation. In Online-Conferences" Platform (pp. 37-40).
 - ¹ Absamadova, M. (2024). Structural Analysis of Diplomatic Terminology: Single-Component Vs. Multi-Component Terms. Spanish Journal of Innovation and Integrity.
 - ¹ Isroilovna, A. M. (2024). The impact of diplomatic language on international relations: A comprehensive analysis. International Journal of Formal Education, 3(5), 504-507.
 - ¹ Absamadova, M. I. (2021). Games in the Teaching of English. Экономика и социум, (4-1 (83)), 43-47.
 - ¹ Халимова, Ф. Р. (2021). КОГНИТИВ ПОЭТИКА. Academic research in educational sciences, 2(12), 133-142.
20. Rustamovna, H. F. (2020). KEY CONCEPTS OF SIMULTANEOUS TRANSLATION. В научный сборник вошли научные работы, посвященные широкому кругу современных проблем науки и образования, вопросов образовательных технологий 2020.-436 с., 232.